

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

O‘ZBEK TILINING DIALEKTAL KORPUSINI YARATISH TAMOYILLARI

Ibragimov Yuldash Matkarimovich

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti filologiya fanlari doktori, professor*

Ibragimova Zamira Yuldashevna

i.zamira@karsu.uz

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat
universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrası
filologiya fanlari nomzodi, dotsent*

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek tilining dialektal korpusini yaratishda jahon tilshunoslari yaratilgan dialektal korpuslar bazasining tajribalariga suvangan holda ilmiy-nazariy, qiyosiy-tarixiy, etimologik tarzda o‘rganishga harakat qilindi. Chunki milliy tilimizning dialektal korpusini yaratish bugungi kunning dolzarb muammolaridan ekanligini ta’kidlash joiz.

Kalit so‘zlar: dialektal korpus, shevalar bazasi, dialektal transkripsiya, elektron lug‘at, elektron darsliklar.

Аннотация: в данной статье предпринята попытка изучения диалектного корпуса узбекского языка научно-теоретическим, сравнительно-историческим, этимологическим путем, опираясь на опыт диалектных корпусов, созданный мировыми лингвистами. Потому следует отметить, что создание диалектного корпуса нашего национального языка является одной из актуальных проблем современности.

Ключевые слова: диалектный корпус, диалектная база данных, диалектная транскрипция, электронный словарь, электронные учебники.

Annotation: In this article, an attempt was made to study the dialectal corpus of the Uzbek language in a scientific-theoretical, comparative-historical, etymological way, relying on the experiences of dialectal corpuses created by world linguists. Because it should be noted that the creation of the dialectal corpus of our national language is one of the urgent problems of today.

Key words: dialectal corpus, dialect database, dialectal transcription, electronic dictionary, electronic textbooks.

Dunyo tilshunosligida XXI asrga kelib, korpus muammolarini ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganish harakati kuchaydi. Hozirda til korpuslarining ijtimoiy ahamiyati, tuzish tamoyillari, lingvististik teglar tizimini ishlab chiqish, avtomatik razmetkalash masalalari bo‘yicha maqsadli tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda globallashuv jarayonida dunyo tamaddunining virtual olamga ko‘chishi, ayrim tillar qo‘llanishining kengayishi boshqa tillarning saqlanib qolishiga xavf solmoqda, shuning uchun mazkur korpuslar tilning yashab qolishi uchun imkoniyatlardan biri sifatida ahamiyatlidir. Korpus borasida fanda o‘ziga xos ilmiy qaydlar mavjud.

Jahon tilshunosligida raqamli axborot vositalaridan foydalanish qulayligi hamda internet orqali milliy tillarni o‘zlashtirishga bo‘lgan harakat ta’sirida milliy

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

korpuslarda shevalar bazasini yaratish tendensiyasi o‘smoqda. Natijada tilda mavjud dialektlarni nafaqat lingvistik, balki amaliy jihatdan tadqiq etish, bu orqali sheva birliklarini saqlab qolish, avloddan-avlodga etkazish imkoniyatining ko‘lami kengaymoqda: milliy til korpuslarida sheva birliklarini lingvistik aniqlashning umumiy tamoyillarini o‘rganish, shevalar korpusining janrlar bo‘yicha metarazmetkasini ishlab chiqish, dialektal transkripsiya lingvistik ta‘minoti tizimini ishlab chiqishning amaliy ahamiyati oshmoqda.

O‘zbek tilining dialektal korpusining lingvistik bazasini yaratish, o‘zbek shevashunosligi muammolarini amaliy tilshunoslik tamoyillari asosida tadqiq etish imkoniyatlarini kengaytirishda ilmiy nazariy asoslash bugunning muhim masalalaridir. Bunda o‘zbek tili shevalari korpusini shakllantirish orqali uning kompyuter uslubi, shevalarning xorijiy tillarga tarjima dasturlari va lug‘atlar, elektron darsliklar yaratish bilan bog‘liq ilmiy metodik ishlanmalar, amaliy tavsiyalar tayyorlash va bu orada erishilgan natijalarni amaliyotga keng tatbiq etish muammosi hal etiladi.

O‘zbek dialektal korpusining ichki tizimiga oid ma‘lumotlar, korpus bazasini tadrijiy to‘ldirish, ma‘lumotlarni kiritish ketma-ketligiga doir lingvistik ko‘rsatmalar bilan birga shevalar korpusining ichki tizimda dialektal matnlarning *content, topic, genre, source, locations* kabi maydonlar to‘ldirilishiga doir qarashlar aks ettirilishi lozim. Shunday ekan, bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalari rivojlanishini kompyuter texnologiyalarisiz tasavvur qilish qiyin va shu bilan birga lingvistika oldida turgan masalalari yechimida ham asta-sekin kompyuter texnologiyalari yordamida tuzilgan elektron matn korpuslariga murojaat qilish boshlangan[1:35], amaliy lingvistikada o‘zbek milliy korpusini tuzish muammolari asta-sekin o‘z yechimini topib kelmoqda.

O‘zbek dialektal korpusi ichki tizimiga ma‘lumotlar kiritishga doir tadqiqotlarni o‘tkazishda “kuzatish”, “suhbat”, “hujjatlarni o‘rganish va tahlil qilish”, “ketma-ket joylash” metodlaridan foydalangan holda amalga oshiriladi.

Dunyoda sun‘iy intellektning dialektal korpuslar tuzish jarayonidagi o‘rniga alohida e‘tibor berilishini Britaniya, Xelsinki, Gruziya, Rus tili korpusi, Hindiston (dialektlari korpusi), Xitoy Mandarin dialektlari korpusi, arab dialektlari sotsial Mediya korpusi misolida ko‘rib o‘tish mumkin. O‘zbek tili milliy dialektal korpusini tuzish, uning lingvistik va texnologik asoslari doirasida olib borilgan tadqiqotlar va tahlillar va bu jarayonni o‘zbek tili korpusi (elektron resusrlar) [2: 37], o‘zbek tili ta‘limiy korpusi, o‘zbek tili mualliflik korpusi[3:79], o‘zbek-ingliz, turk, koreys tili parallel korpusi [4:76], ustida olib borilayotgan amaliy tadqiqotlarda ko‘rib o‘tishimiz mumkin.

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Korpus interfeysida qipchoq, qarluq, o‘g‘uz shevalari ichida she‘riy, nasriy, she‘riy-nasriy matnlararo; iborali matn, qissa, roman, afsona, aytim, matal, lof, intervyu, suhbat, hikoya, qo‘shiq, maqol, topishmoq, ertak, lapar, doston kabi janrlararo; ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy-ma‘rifiy mavzulararo filtrlash tugmalari kiritilgan bo‘lib, ushbu yuklangan ma‘lumotlardan qipchoq, qarluq, o‘g‘uz shevalari qo‘llanish chastotasi, shevalarning mavzuviy qamrovi, umumiy va xususiy funktsionalligi aniqlanadi [5:46]. Dialektal korpusning ichki oynasi, avvalo, autentifikatsiya (bu o‘zini tekshirish jarayoni), avtorizatsiya (bu kirish huquqini tekshirish jarayoni) [6:196] maydonida groups (guruhlar) va users (korpus boshqaruvchisi) qismalaridan iborat va users maydoni subdialektal korpusi admini tomonidan kengaytirilishi mumkin [7:9].

Xullas, o‘zbek dialektal korpusini yaratishda jahon tilshunoslarning dialektal korpusini ilmiy-nazariy asoslariga tayangan holda o‘rganishimiz kerak.

Adabiyotlar:

1. Xaliyarov U. M. O‘zbek ta‘limiy korpusida dialektologik birliklarining ifodasi // Mejdunarodnyy jurnal iskusstvo slova. – 2021. – T. 4. – №. 4.
2. Abduraxmonova N. “O‘zbek tili korpusini yaratishda lingvistik annotatsiyalash tamoyillari.” Mejdunarodnyy jurnal iskusstvo slova 4.1-1 (2021).
3. Xamroeva SH. O‘zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Buxoro, 2018.
4. Liang Zhao, Eleanor Chodroff. The ManDi Corpus: A Spoken Corpus of Mandarin Regional Dialects. /Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)/ —————P. 1985–1990 Marseille, 20-25. 07. 2022.
5. Abdulhakimovna K. M. Software and data entry principles of the online dialect database // current research journal of philological sciences. – 2022. – T. 3. – №. 11. – S. 46-53.
6. Xidirova I., Xidirova N. Gender Characteristics of Family Speech (On the Example of the Uzbek Family) //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2021. – T. 1. – №. 2. – S. 196-199.
7. Xolova Muyassar O‘zbek milliy shevalar korpusi tadqiqi. Monografiya. T. 2022 y. 149 b.
8. IBRAGIMOVA, Z. Y., & YABBARBERGENOVA, S. (2022). WORDS OF POSITIVE WISHES OF THE UZBEK AND KARAKALPAK PEOPLES AROUND THE TABLE. THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Uchrediteli: Teoreticheskaya i prikladnaya nauka, (3), 685-688.